

O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA TASHKILY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Yeshimbetov Uktamjon Xudaybergenovich

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Geografiya kafedrasini mudiri, dotsent, i.f.f.d. (PhD)

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol14_iss1/812

Annotatsiya

Maqolada O'zbekistonda agroklasterni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari o'rganilgan. Agroklasterni shakllanish bosqichlari ko'rib chiqilgan. Agroklasterni rivojlantirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan. Agroklasterni tashkil etish yo'l xaritasi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, tarmoq, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, agroklasterni, mintaqa, iqtisodiyot, mahsulot, strategiya, rivojlanish, samaradorlik.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы совершенствования организационно-экономических механизмов развития агрокластеров в Узбекистане. Разработаны этапы формирования агрокластеров. Были выдвинуты предложения по развитию агрокластеров. Разработана дорожная карта по созданию агрокластеров.

Ключевые слова: сельское хозяйство, отрасли, организационно-экономические механизмы, агрокластеры, регион, экономика, продукт, стратегия, развитие, эффективность.

Abstract

The article examines the issues of improving the organizational and economic mechanisms for the development of agglomerations in Uzbekistan. The stages of agglomerations formation have been developed. Proposals for the development of agglomerations have been put forward. A roadmap for the establishment of agglomerations has been developed.

Keywords: agriculture, industries, organizational and economic mechanisms, agglomerations, region, economy, products, strategy, development.

Kirish

Bugungi kunda jahonning barcha mamlakatlarida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash ijtimoiy hayotining ustuvor masalalardan biri hisoblanadi. Olimlar 2030-yilga borib dunyo aholisining oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyoji kamida 50 foizga oshishini ta'kidlashmoqda[7]. Ushbu jarayonni birinchidan aholi sonining ko'payib borishi, ikkinchi tomondan ekin yerlarning foydalanishdan chiqib ketishi, uchinchi suv resurslarining yetishmasligi bilan izohlash mumkin.

Bu holat Markaziy Osiyo mintaqasida ayniqsa, hududning yirik qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi respublika O'zbekistonda ham kuzatilmoqda. O'zbekistonda

qishloq xo‘jaligi bir tomondan iqtisodiyotning yirik tarmog‘i hisoblansa, ikkinchi tomondan aholining ijtimoiy hayoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu tarmoqning samarali va barqaror rivojlanishi mamlakatdagi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muammolarni yumshatishga zamin yaratadi. Chunki, aholining salkam yarimi qishloq joylarda istiqomat qilsa¹, qayta ishlash sanoatining ko‘pgina tarmoqlarining rivojlanishi agrar soha holatiga bog‘liq².

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Biz mazkur ishda agroklasterni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalarini o‘rganishga harakat qildik.

Respublikada agroklasterni tashkil etish hududlarning yer-suv, mehnat va moliyaviy resurslaridan samarali foydalanishning garovi hisoblanadi. Shu bois, keyingi yillarda agroklasterni rivojlantirish borasida ilmiy tadqiqotlar keng ko‘lamda olib borilmoqda. D.K.Begimova, N.U.Maxmasobirova, A.JAbdulloyev, J.M.Davletov, M.O.Shamsiyeva, Sh.M.Ilmuratov va boshqalarning ilmiy ishlari shular jumlasidandir.

Iqtisodiyotning bozor tamoyillariga asoslangan sharoitida qishloq xo‘jaligida erkin faoliyat yuritishning shakllari rivojlanib boradi. Tarmoqda qaysi shakl ustuvor rivojlanishini davlatning agrar siyosati belgilab beradi. Bu borada, iqtisodchi olim D.Tojiboeva “Kelajakda qishloq xo‘jaligida mehnatga bo‘lgan kuchli motivatsiyani, yer, suv, moddiy, moliyaviy resurslar samaradorligini ta‘minlovchi yangi tashkiliy tuzilma va boshqarish usullarini topish muhim ahamiyatga ega” deb ta‘kidlaydi[8]. Bugungi kunda respublika iqtisodiyotining real sektorida tayyor mahsulot ishlab chiqarishga e‘tibor qaratilmoqda. Jumladan, tadqiqot hududida ham tarmoqda yetishtirilgan mahsulotlarini to‘liq qayta ishlashga bo‘lgan jarayon yuz bermoqda. Avvalo, ushbu masalada yangidan shakllanayotgan qishloq xo‘jaligi klaster va kooperatsiyalarning hissasi beqiyosdir. Zamonaviy infratuzilma va ilg‘or texnologiyalarga ega klaster va kooperativ tizimini rivojlantirish qishloq xo‘jaligini isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Bu tizim daladan iste‘molchigacha to‘liq ishlab chiqarish zanjirini ta‘minlab, eksport hajmini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi[9]. Hozirgi vaqtda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi, qayta ishlovchi va sotuvchi subyektlar o‘rtasidagi munosabatlarning huquqiy asosini mustahkamlashga harakat qilinmoqda[1].

Respublika hududlarida 2021-yili 415 ta klasterlar faoliyat ko‘rsatgan[2]. Shundan, paxta-to‘qimachilik klasterlar soni 122 tani tashkil etgan[2]. Respublikada agroklasterni faoliyatini tashkil etish bo‘yicha ham qator qonun va farmonlar qabul qilindi[2]. Ushbu qabul qilingan qonun va farmonlar asosida faoliyat ko‘rsatmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 4-dekabr oyidagi 733-sonli tasdiqlangan “Paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomida faoliyat ko‘rsatish mexanizmlari aniq ko‘rsatilgan. Unga ko‘ra, paxta-to‘qimachilik klasterlari quyidagi shaklda tashkil etiladi³:

- qishloq xo‘jaligi yer uchastkalarini ijaraga olgan holda paxta yetishtirish;
- paxta xomashyosini shartnoma asosida fermer xo‘jaliklari va boshqa paxta yetishtiruvchilardan sotib olish;

¹ 49 foiz, 1.01.2025.

² Yengil, oziq-ovqat, un-yorma va omuxta-yem sanoat tarmoqlariga jami sanoat mahsulotlarining salkam 30 foizi to‘g‘ri keladi.

³ <https://xs.uz/uz/post/pakhta-toqimachilik-klasterlarini-tashkil-etish-tartibi-belgilandi>

- qishloq xo‘jaligi yer uchastkalarini ijaraga olgan holda paxta yetishtirish hamda paxta yetishtiruvchilardan shartnoma asosida sotib olish belgilangan.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, ushbu agroklasterning hammasi ham qishloq xo‘jaligi xomashyosini qayta ishlashni yo‘lga qo‘ymagan. Bundan tashqari iqtisodiy ko‘rsatkichlari ham barqaror emas. Demak, hozirgi mavjud bo‘lgan agroklasterni faoliyatini olib borish bo‘yicha tegishli tadbirlarni takomillashtirish talab etadi. Agroklasterni subyektlarining iqtisodiy faoliyatini barqaror va samarali bo‘lishini ta’minlash maqsadida quyidagi tashkiliy-iqtisodiy mexanizm elementlarini takomillashtirishni taqozo etadi:

- klasterlarni tashkil etish va boshqarish konsepsiyasini ishlab chiqish[6]. Konsepsiya respublika mintaqalarida tuzilgan ishchi guruh tomonidan ishlab chiqiladi (ishchi guruh a‘zolari hududning imkoniyatlarini biluvchi, qishloq xo‘jaligi, iqtisodiyot, biznes, huquqshunoslik bilimlarga ega va manfaatdor bo‘lgan subyektlardan iborat bo‘lishi lozim) va respublika bo‘yicha yagona ekspertlar guruhi tomonidan ekspertizadan o‘tkaziladi va qabul qilinadi. Tuzilgan yo‘l xaritalari mintaqalarning ichki va tashqi imkoniyatlariga bog‘liq holda turlicha bo‘lishi mumkin. Yo‘l xaritasi bir yildan besh yilgacha tuzilishi maqsadga muvofiq va quyidagi chora-tadbirlarni o‘z ichiga olishi lozim:

- barcha klaster ishtirokchilari o‘rtasida qat’iy teng munosabatlarga asoslangan shartnomalarni tuzish, shartnomada ko‘rsatilgan talablar buzilgan holda uni buzgan tomonga huquqiy chora ko‘rilib, ikkinch tomonga moliyaviy va ma’naviy ko‘rilgan zararlarni qoplab berish;

- agrar sohada faoliyat yurituvchi subyektlarga xavf soluvchi tashqi va ichki iqtisodiy xatarlardan saqlashda, hududlarda vujudga kelishi mumkin bo‘lgan boshqa turli xil muammolarni oldindan aniqlash va ularni bartaraf qilish yoki yumshatishda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni yo‘lga qo‘yish. Qishloq xo‘jaligi yuqori hosildorlik va mahsuldorlikka ega bo‘lgan mamlakatlarda tarmoqni rivojlantirishning ko‘p yillik tajribasi shuni ko‘rsatadiki, davlat tomonidan tartibga solish va qo‘llab-quvvatlashsiz qishloq xo‘jaligi korxonalarining faoliyati kam samarali hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini bunday boshqarish konsepsiyasiga zamonaviy yondashuv bozorning o‘zini o‘zi tartibga solish mexanizmlari va davlat organlari faol ta’sirining uyg‘unligiga asoslanadi[5].

- qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini noqulay ob-havo va suv tanqisligi sharoitida sug‘urtalashni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni rivojlantirish[3];

- agroklasterni faoliyatini innovatsion rivojlantirish (energiyani kam sarflash hisobiga), mahsulot ishlab chiqarish, strategiyasi esa eksportga yo‘naltirilgan tayyor va raqobatbardosh mahsulotlarga qaratilgan bo‘lishi;

- hududlarda qishloq xo‘jalik salohiyatidan kompleks va samarali foydalanishni yo‘lga qo‘yishda qishloq tumanlarida irrigatsiya tizimini, transport va kommunal infratuzilmasini madaniy-maishiy obyektlarini rekonstruksiya va modernizatsiya qilish va agrar sohada servis xizmatini (turli xil texnika, seleksiya, urug‘chilik, tuproq unumdorligini oshirish, suvdan tejamkor foydalanishni texnologiyasi) takomillashtirish;

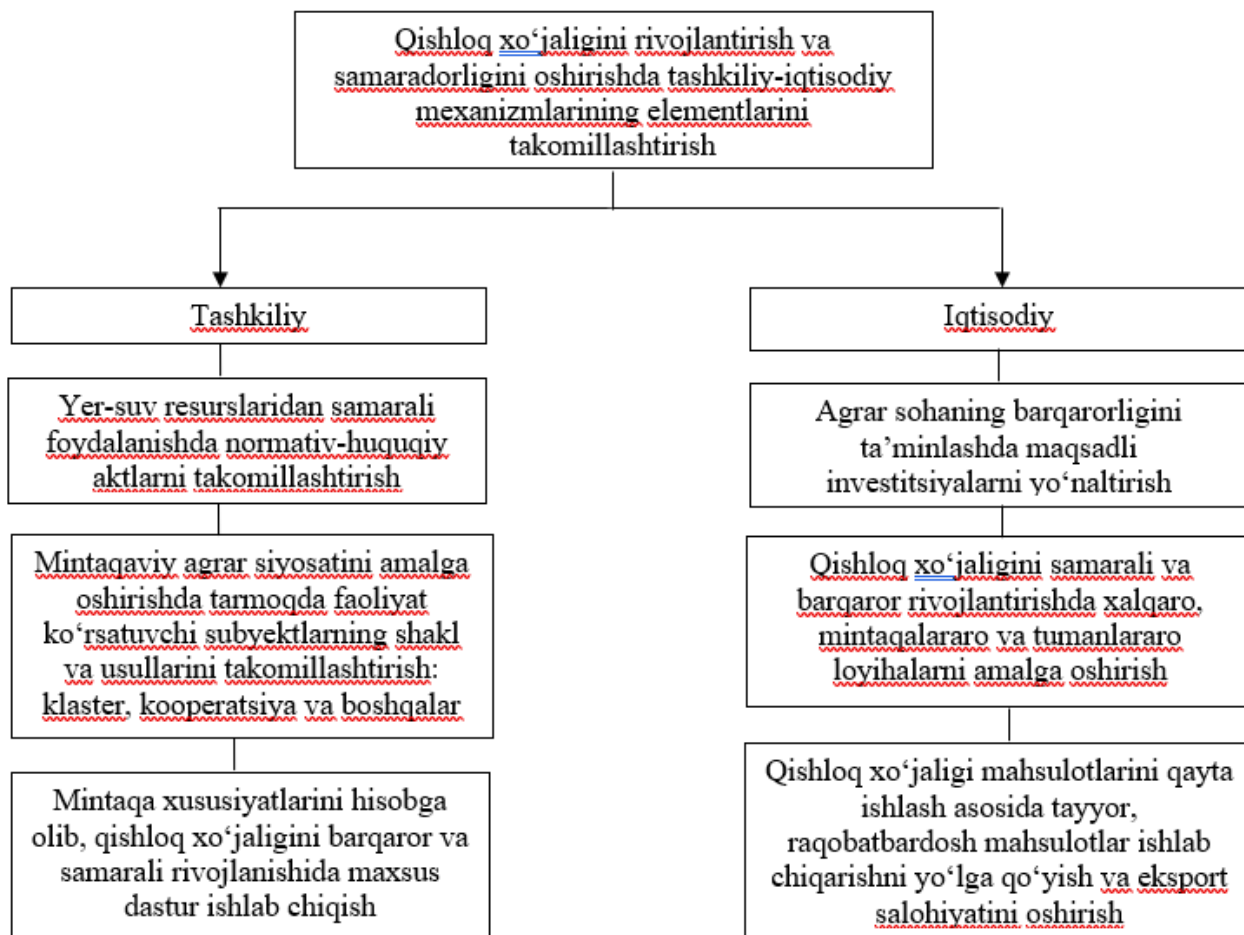
- mahalliy hokimiyat organlarining klasterlar faoliyatiga asossiz aralashuviga chek qo‘yishi va h.k.

Tahlil va natijalar

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki[4], respublika qishloq xo‘jaligining rivojlanish darajasi ichki imkoniyatlardan ancha past darajada. Bu jarayon mintaqada agrar resurslar salohiyatidan samarasiz foydalanilib kelinayotganidan dalolat beradi. Hozirgi vaqtda

Respublikada qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda muayyan muammo va qiyinchiliklarning borligi, mavjud tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning yetarli darajada takomillashtirilmaganligi bilan izohlanadi.

Mazkur holat qishloq xo‘jaligini rivojlantirish tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarining mavjud elementlarini takomillashtirish, uning tarkibiy asoslarini o‘zgartirish, eng muhimi, uning samaradorligini oshirishni taqozo etadi. Shu munosabat bilan muallif tomonidan tarmoqda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning takomillashtirilgan tuzilmasi taklif qilinmoqda (1-rasm).

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligini samarali va barqaror rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish⁴

Bugungi kunda qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari, Vazirlar Mahkamasi tomonidan ishlab chiqilgan hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish dastur va qarorlari doirasida amalga oshirilmoqda.

Albatta, bu ijobiy jarayon hisoblanib, mahalliy imkoniyatlarni va tashqi omillarni chuqur ilmiy nuqtai nazardan o‘rganib, respublika qishloq xo‘jaligi uchun ustuvor ahamiyatga ega bo‘lgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm elementlarini aniqlab olish lozim. Ushbu tadqiqotning asosiy mohiyati ham aynan tabiat-xo‘jalik-aholi tizimi doirasida ekologik muhitni muhofaza qilgan holda, jamiyatning o‘sib borayotgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan.

Respublika mintaqalarida agroklasterni rivojlantirish bosqichlari⁵

Bosqichlar	Faoliyat turi	Tadbir
I-bosqich	Tashkiliy	faoliyat ko'rsatayotgan agroklasterning iqtisodiy samarali faoliyat yuritish va yangi klasterlarni tashkil etishda davlatning qo'llab-quvvatlashi; qishloq xo'jaligi ekin yerlari hosildorligini oshirish, seleksiya, urug'chilik, nasilchilik, zararkunandalarga qarshi kurashish bo'yicha ilmiy muassasalarni shakllantirish, mavjudlarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash; ishlab chiqarish, transport, bozor, muhandislik-texnik, ijtimoiy, logistika infratuzilma tarmoqlarini, sug'orish, kollektor-drenaj tizimlarini shakllantirish, mavjudlarni modernizatsiya qilish; tumanlararo va mintaqalararo intergatsion aloqalarni yo'lga qo'yish; ichki hamda tashqi bozordagi talabni o'rganish va h.k.
II-bosqich	Industrial	xorijiy investorlar, davlat, korxonalar va aholi mablag'lari hisobidan qishloq xo'jaligida mahsulot yetishtirishni intensiv rivojlantirish va yetishtirilgan mahsulotlarni to'liq qayta ishlashni amalga oshirish; qishloq xo'jaligini kooperativlashtirish, kontsentrlashtirish va ixtisoslashtirish; qishloq xo'jaligini kompleks mexanizatsiyalash, zamonaviy texnikalarni amaliyotga joriy etish, agroklasterning barcha ishlab chiqarish bo'g'inlarini ajratmagan holda boshqarishni tashkil etish; chorvachilik fermalarida olib boriladigan ishlarni to'liq avtomatlashtirish, parrandachilikni broiler, sabzavot mahsulotlarini yetishtirishni teplitsa-panik asosida rivojlantirish.
III-bosqich	Innovatsion	suv bilan bog'liq innovatsion texnologiyalar, samarali sug'orish va suspenziyalik o'g'itlash, suv manbalarini himoya qilish; tuproq bilan bog'liq innovatsiyalar, tuproq umumdorligini innovatsion boshqarish, qishloq xo'jaligi uchun foydali mikroorganizmlar; chorva mollarini saqlash va innovatsion parvarish qilish; qishloq xo'jaligi mahsulotlarini innovatsion qayta ishlash; aqlii qishloq xo'jaligi infratuzilmalaridan foydalanish va boshqalar.

Respublika mintaqalarida agroklasterni tashkil etish, barqaror va samarali rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshiriladi (1-jadval). Boshqichma-bosqich amalga oshirilishning mohiyati shundaki, birinchidan katta miqdorda moliyaviy resurslarni talab etmaydi, ikkinchidan ichki va tashqi bozorga moslashib boradi, uchinchidan korxonaning menejment va marketing sohalari bo'yicha tajriba va ko'nikmalari oshib boradi va nihoyat ishlab chiqarish quvvatini oshiradi, tayyor mahsulot ishlab

chiqarishni yo'lga qo'yadi. Agroklasterni tashkil etishda paxta-to'qimachilik, uzum-meva, sabzavot, go'sht-sut mahsulotlarni yetishtirish va qayta ishlashga ixtisoslashgan yo'nalishda rivojlantirish maqsadga muvofiq. Yuqorida ko'rsatilgan tarmoqlar uchun ichki salohiyat yetarli darajada mavjud.

Milliy iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi yaqin istiqbolda ko'p jihatdan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash asosida tayyor, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish, tarmoq eksport salohiyatini oshirishga bog'liqligini hisobga olib, quyidagi tamoyillarga asoslangan chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

- mintaqalarda ekin yerlar hosildorligini oshirish, qishloq xo'jaligi oborotidan chiqib qolgan yerlardan samarali foydalanish, har bir ekin yerga sarflanadigan xarajatlarni minimal darajaga tushirish yoki kamaytirish va maksimal mahsulot olishni yo'lga qo'yish;

- tarmoqda barqaror va samarali rivojlanishga erishishda fan-texnika yutuqlarini jumladan, seleksiya, almashlab ekish, suv resurslaridan foydalanishning zamonaviy usullarini amaliyotga joriy etish;

- strategik ahamiyatga ega bo'lgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish miqdorini oshirish ya'ni tarmoqda tashqi bozor uchun tayyor va raqobatbardosh mahsulotlarni ko'paytirish orqali uning eksport salohiyatini mustahkamlash, eksport qiluvchi korxonalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, qishloq joylarida qayta ishlovchi va xizmat ko'rsatish sohalari bo'yicha kichik biznes obyektlarini ishga tushirish orqali aholini daromad manbai bilan barqaror ta'minlash. Albatta, bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir mintaqaga ko'proq tashqi bozorga mahsulot chiqarishga harakat qiladi. Biroq bu nisbiy afzallik, hududiy mehnat taqsimotiga zid bo'lmasligi lozim;

- agrar soha va qayta ishlash sanoat tarmoqlarini integratsiya qilish orqali qo'shilgan qiymat daromadini ko'paytirib borish, xomashyodan tayyor mahsulot olishga bo'lgan yagona bir tizimga asoslangan ishlab chiqarish "zanjirini" shakllantirish. Bu borada, N.N. Kolosovskiyning energiya ishlab chiqarish sikllari g'oyasi, K.I.Ivanovning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi hududiy tizimlarning shakllanishi va M.Porterning klasterlarni tashkil etish ilmiy konsepsiyalariga amal qilish maqsadga muvofiq. Ushbu g'oyalarning asosiy mazmuni ishlab chiqarish jarayonlarini ma'lum hududda to'plash, texnologik tomondan uzluksizligi, tayyor va chiqindisiz mahsulot ishlab chiqarishga ahamiyat berilgan.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari O'zbekiston qishloq xo'jaligida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish bevosita agroklasterni faoliyatini tizimli modernizatsiya qilishga bog'liqligini ko'rsatadi. Tarmoqda yuqori qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish uchun quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

Birinchi, mavjud agroklasterni faoliyatini uch bosqichli (tashkiliy, industrial, innovatsion) model asosida qayta ko'rib chiqish zarur. Xomashyo yetishtirishdan to tayyor mahsulot eksportigacha bo'lgan texnologik uzluksizlikni ta'minlash va ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirish talab etiladi.

Ikkinchi, klaster ishtirokchilari o'rtasidagi huquqiy-iqtisodiy munosabatlarni qat'iy shartnomaviy asosga o'tkazish va mahalliy hokimiyat organlarining aralashuvini cheklash orqali tarmoqda erkin raqobat muhitini mustahkamlash lozim.

Uchinchi, iqlim o'zgarishi va suv tanqisligi sharoitida agrar xatarlarni davlat tomonidan sug'urtalash mexanizmini kengaytirish hamda hududlarda "aqli qishloq xo'jaligi" texnologiyalariga yo'naltirilgan investitsiyalarni rag'batlantirish maqsadga muvofiq.

Ushbu tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni amaliyotga joriy etish mintaqalarning eksport salohiyatini oshiradi, ishlab chiqarish texnologik siklini yopadi va qishloq joylarida aholining barqaror daromad manbalarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. T.: O‘zbekiston. 2023. 416 b.
2. Begimova D.K. Klasterlashtirish asosida mintaqalar tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.: 2023.
3. Дудник Е. Государственная поддержка сельского хозяйства Украины: состояние, проблемы, перспективы. Макроэкономическая сбалансированность и комплексное социально-экономическое развития: // материалы II Форума молодых ученых-экономистов / под общей редакцией д.э.н. Садыков А.М. Т.: Baktria press. 2013. С.
4. Eshimbetov U.X. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligining rivojlanishi va hududiy tashkil etilishi. // Iqtisodiyot va turizm xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali. №3. 112-125 betlar.
5. Кулиев Р. Мировой опыт развития сельского хозяйства и продовольственная безопасность государства. <https://cyberleninka.ru/article/n/mirovoy-opyt-razvitiya-selskogo-hozyaystva-i-prodovolstvennaya-bezopasnost-gosudarstva>
6. Отажонов Ш. Инновацион кластерлар ташкил этиш – ҳудудларнинг бошқариш самарадорлигини оширишнинг муҳим омили. // Методологические вопросы разработки стратегий долгосрочного развития: материалы V Форума экономистов / под общей редакцией д.э.н. Садыков А.М. Т.: IFMR. 2013.
7. Пулатов Д., Хайдаров А. Перспективы «зелёной» экономики. // Экономический вестник Узбекистане. 2021. №6. С. 120-122.
8. Тожибоева Д. Фермер хўжаликлари самарадорлигининг илмий-назарий асослари. // Иқтисод ва молия. 2017. №12.
9. Ходжаев Ж. Агропромышленные реформы: от кластеризации до цифровизации. // Экономические обозрение. 2021. №8. С. 28-39.